

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ПОКАЗНИКИ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА І КАПІТАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

INDICATORS OF PRODUCTION AND CAPITAL CONCENTRATION IN MODERN CONDITIONS

У статті розглянуто методи оцінювання рівня концентрації та монополізації економіки. Досліджено теоретичні аспекти проблеми концентрації в економіці. Проаналізовано передумови виникнення та поширення процесів концентрації. Розглянуто генезис підходів до тлумачення поняття «концентрація». Досліджено визначення поняття «концентрація» в роботах науковців, виявлено основні ознаки, за якими вони різняться. Розглянуто теоретичні засади здійснення процесів концентрації в економіці. Визначено основні форми концентрації капіталу. Базуючись на визначених рисах і формах концентрації, пропонуємо тлумачення категорій «концентрація капіталу» та «концентрація виробництва». Представлено класифікацію підходів до оцінювання концентрації економіки, розглянуто особливості їх використання, визначено найбільш застосовувані з них. Розглянуто різні методи оцінювання концентрації, визначено їх особливості, переваги та недоліки. Визначено граничні показники концентрації. Виділено умови застосування кожного коефіцієнта. Визначено, що система моніторингу процесів концентрації в Україні є недостатньо розвинутою та потребує вдосконалення.

Ключові слова: концентрація, концентрація виробництва, концентрація капіталу, індекси концентрації, показники концентрації, антимонопольна політика.

В статье рассмотрены методы оценивания уровня концентрации и монополизации

экономики. Исследованы теоретические аспекты проблемы концентрации в экономике. Проанализированы предпосылки возникновения и распространения процессов концентрации. Рассмотрен генезис подходов к толкованию понятия «концентрация». Исследовано определение понятия «концентрация» в работах ученых, выявлены основные признаки, по которым они различаются. Рассмотрены теоретические основы осуществления процессов концентрации в экономике. Определены основные формы концентрации капитала. Основываясь на определенных чертах и формах концентрации, предлагаем толкование категорий «концентрация капитала» и «концентрация производства». Представлена классификация подходов к оцениванию концентрации экономики, рассмотрены особенности их использования, определены наиболее применяемые из них. Рассмотрены различные методы оценивания концентрации, определены их особенности, преимущества и недостатки. Определены предельные показатели концентрации. Выделены условия применения каждого коэффициента. Определено, что система мониторинга процессов концентрации в Украине является недостаточно развитой и нуждается в совершенствовании.

Ключевые слова: концентрация, концентрация производства, концентрация капитала, индексы концентрации, показатели концентрации, антимонопольная политика.

УДК 330.147

<https://doi.org/10.32843/infrastruct41-1>

Данилина С.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики
Одеський національний економічний університет

Danilyna Svetlana

Odessa National Economic University

The article deals with the methods of estimating the level of concentration and monopolization of the economy. Theoretical aspects of the problem of concentration in the economy are investigated. Prerequisites for the emergence and spread of concentration processes are analyzed: three historical stages are distinguished in the development of concentration theory, which are characterized by different approaches to the interpretation of this category. Concentration processes have developed strongly in the context of the globalization of the economy and are manifested both in the development of existing forms of concentration and in the emergence of new ones under the influence of structural changes in today's world economy. The genesis of approaches to the interpretation of the concept of "concentration" is considered. The definition of the concept of "concentration" in the works of scientists is investigated and the main features by which they differ are revealed. The theoretical bases of realization of concentration processes in economy are considered. The main forms of concentration of capital are determined. Based on the identified features and forms of concentration, the interpretation of the categories of "concentration of capital" and "concentration of production" are proposed. The classification of approaches to estimation of concentration of economy is presented and the peculiarities of their use are considered, the most applied ones are defined. It has been determined that the monitoring system for concentration processes in Ukraine is underdeveloped and needs to be improved. Various methods of assessment are considered, their features, advantages and disadvantages are determined. Concentration limit values have been determined and proposed concentration limits have been proposed. The conditions of application of each of the coefficients are highlighted. Also, based on the results of the analysis, possible actions for further regulation are proposed, depending on the market situation. The monitoring system for concentration processes in Ukraine is underdeveloped both because of the inadequate application of existing approaches to concentration assessment and because of the lack of transparency and lack of necessary information.

Key words: concentration, concentration of production, capital concentration, concentration indices, concentration ratios, competition policy.

Постановка проблеми. Структура ринків зумовлюється економічними процесами, що відбуваються на них. Велике значення при цьому мають визначення стану конкурентного середовища, його оцінювання й дослідження можливостей обмеження чи розвитку конкуренції. Загострення конкуренції між товаровиробниками стає основним

чинником консолідації та об'єднання різних суб'єктів господарювання задля підвищення конкурентоспроможності, що приводить до підвищення рівня ринкової концентрації. Актуальність роботи обумовлена зростанням вимог щодо підвищення точності визначення рівня концентрації виробництва та капіталу, за допомогою якої можна

оцінити вплив кожної окремої ринкової ситуації на загальний економічний розвиток. Встановлення рівня ринкової концентрації потребує формування належної системи оцінювання та аналізування ринку, що допоможе оцінити ринкову ситуацію та запропонувати подальші дії щодо сприяння загальному розвитку всіх суб'єктів господарювання на ринку та економіки загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню різних аспектів проблеми концентрації присвячено роботи багатьох закордонних та вітчизняних науковців, серед яких варто виділити дослідження Е. Долана, Д. Ліндсея, Д. Росса, Ф. Шерера, А. Градова, Г. Азоєва, І. Владимирової, В. Горбатова, М. Кизима, М. Книша, І. Родіонова, В. Филюк, В. Хаустової, А. Черенкова.

Дослідженню питань оцінювання рівня концентрації та монополізації різних ринків присвячена велика кількість робіт вітчизняних та закордонних учених, таких як Л. Кузьменко, Н. Калентьєва, А. Ігнатюк, О. Мартинчик, Л. Бойко, Н. Карпенко, О. Зоріна, О. Когут, Проте, незважаючи на великий обсяг досліджень, присвячених цій тематиці, однозначного підходу до оцінювання рівня концентрації виробництва та капіталу немає. Існує безліч методів оцінювання рівня концентрації та монополізації, що мають свої особливості, переваги та недоліки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження різних методів оцінювання рівня концентрації виробництва та капіталу, виявлення їх специфіки, особливостей застосування, а також переваг та недоліків використання кожного методу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розкриваючи сутність поняття концентрації як економічної категорії, маємо зазначити, що це поняття походить від латинського "concentration", означаючи в перекладі «центр», «осередок».

Поняття «концентрація» різні школи розглядали по-різному. Умовно в розвитку теорії концентрації можна виділити такі етапи, які характеризуються різними підходами до трактування цього поняття: XVIII – кінець XIX ст.; кінець XIX ст. – перша половина XX ст.; друга половина XX ст. Ключовим у визначенні поняття «концентрація» є розмір організації, що найчастіше характеризується обсягом продажу, чисельністю працівників, вартістю основних фондів (табл. 1).

Опрацювання значної кількості сучасної вітчизняної економічної літератури дає підстави дійти висновку про те, що науковцями поняття «концентрація» вживається в різних значеннях. Це свідчить про відсутність загальноприйнятої точки зору щодо його змісту. А. Азріліян тлумачить концентрацію як збільшення розмірів капіталу в результаті накопичення та капіталізації ринкової вартості, створеної найманими робітниками та привласненої власниками засобів виробництва. С. Мочерний поняття концентрації виробництва трактує як зосередження виробництва одного чи декількох аналогічних видів продукції або послуг у великих організаціях, в межах невеликого регіону. В. Лагутін розглядає концентрацію як процес об'єднання економічних ресурсів під єдиним контролем. Таке трактування концентрації в розглянутому контексті є спірним, оскільки містить ознаки консолідації ресурсів та обсягів виробництва [2, с. 25].

Такі вчені, як Л. Мельник, Х. Бергман, П. Канінський та С. Колеснев, вважають, що концентрація – це процес, результатом якого є збільшення розмірів господарських підприємств, збільшення та зосередження засобів виробництва й робочої сили на великих підприємствах, створення транснаціональних компаній, різних альянсів. Вони можуть нагромаджувати велику кількість

Таблиця 1

Підходи до тлумачення поняття «концентрація»

Період	Вчені	Підходи до тлумачення поняття
XVIII – кінець XIX ст.	А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, К. Маркс, В. Ленін	Основний акцент робиться на дослідженні концентрації виробництва й концентрації капіталу; концентрація ототожнюється з ринковою структурою; концентрація досліджується у взаємозв'язку з процесами конкуренції та монополізації.
Кінець XIX ст. – перша половина XX ст.	А. Маршалл, Дж. Робінсон	Основний акцент робиться на дослідженні концентрації виробництва; основним мотивом участі в концентрації вважається досягнення економії від масштабу; концентрація досліджується в контексті монополістичної конкуренції та олігополії.
Друга половина XX ст.	Дж. Бейн, Е. Мейсон	Відповідно до структуралістського підходу концентрація розглядається як одна з важливих характеристик структури ринку; акцентується увага на взаємозв'язку рівня концентрації та прибутку.
	В. Баумоль, Д. Панзар, Р. Вілліг	Відповідно до теорії квазіконкурентних ринків вважається, що високий рівень концентрації не тотожний наявності монопольної влади.
	Дж. Саттон	Відповідно до теорії «концепції кордонів» визнається неможливість визначення однозначної залежності між рівнем ринкової концентрації та рівнем конкуренції й величиною галузевого прибутку.

Джерело: побудовано автором на основі [1]

ресурсів та сприяти досягненню відповідного розвитку науково-технічного прогресу.

Аналізуючи сучасні підходи до трактування поняття «концентрація», можемо відзначити, що вони не є суперечливими, проте розрізняються, по-перше, за рівнем розгляду концентрації (народногосподарський, регіональний, галузевий, підприємств), по-друге, за типом чинників/засобів виробництва (капітал, виробництво), по-третє, за пріоритетами основних характеристик, таких як зростання частки великих підприємств, зростання розмірів самих підприємств [3, с. 110].

Концентрація капіталу зазвичай супроводжується концентрацією виробництва, тобто процесом зосередження факторів та обсягів виробництва на великих підприємствах. Концентрація виробництва має галузевий характер і показує, яка частина коштів виробництва, робочої сили та обсягу виробленої продукції в цій галузі припадає на великі підприємства.

Складність концентрації, багатогранність видів та форм прояву цього процесу для глибшого розуміння її сутності потребують визначення та систематизації її видів та форм. Передусім в економічній літературі виокремлюють таку характерну рису, притаманну концентрації, як збільшення розмірів підприємств та частки цих підприємств у загальних показниках галузі, регіону, тобто різні підходи до оцінювання цього явища дають можливість визначити абсолютну й відносну концентрацію. Розглядаючи концентрацію як процес збільшення, зосередження, можемо розподіляти її залежно від об'єкта цього збільшення або зосередження. Це може бути обсяг виробництва, який визначається випуском продукції, обсягом реалізації товарів та послуг. Це може бути обсяг зосереджених у суб'єкта господарювання ресурсів, засобів виробництва, робочої сили тощо. Це може бути обсяг капіталу, що використовується, або інвестицій, що залучаються. Безумовно, зростання цих об'єктів є взаємопов'язаними та взаємозалежними процесами, але вони не завжди збігаються в часі чи просторі. Концентрація реалізується шляхом різних форм організації виробництва, а саме спеціалізації, комбінування, диверсифікації (універсального виробництва). Концентрація спеціалізованого виробництва передбачає випуск однотипної продукції або виконання однієї стадії в процесі виробництва. Концентрація на основі комбінування – це процес зростання виробництва в межах окремого підприємства за рахунок комбінування взаємопов'язаних виробництв. Зростання розміру диверсифікованого (універсального) підприємства відбувається за рахунок концентрації різноманітних виробництв, збільшення випуску різноманітної продукції. Наступна ознака за напрямом інтеграції дає змогу виділити горизонтальну та вертикальну концентрації. У ході горизонтальної концентрації

підприємство розвиває свою діяльність на одній стадії виробництва, воно зосереджує все більше капіталу та робочої сили, продовжуючи займатись однією й тією ж діяльністю. Вертикальна концентрація передбачає об'єднання під єдиним керівництвом виробництв, що доповнюють одне одного таким чином, що продукт одного є сировиною для іншого. Підприємство поширює свою діяльність на всі рівні (верхні та нижні) одного й того ж виробничого процесу. Концентрація як процес може відбуватися з певними кількісними та якісними змінами, що дає можливість характеризувати її як екстенсивний або інтенсивний розвиток. Екстенсивна концентрація – це зростання обсягів виробництва на основі нарощування додаткових виробництв, об'єднання їх, створення великих виробничих комплексів шляхом злиття окремих виробництв, які втрачають свою самостійність, що є кількісним зростанням. Інтенсивна концентрація, навпаки, супроводжується якісними змінами, зокрема реконструкцією, модернізацією, підвищенням ефективності діючих виробництв. Обидві форми, будучи самостійними, фактично є взаємопов'язаними відповідно до закону діалектики переходу кількісних змін до якісних. Концентрацію залежно від ступеня усупільнення праці, тобто рівня участі об'єкта концентрації в суспільному розподілі праці, можна розподілити на галузеву, міжгалузеву та регіональну. Галузева концентрація відбувається в межах виробництва продукції однієї галузі. Міжгалузєва концентрація – це зосередження виробництва на великих підприємствах за рахунок продукції різних галузей народного господарства. Регіональна концентрація відбиває ці процеси в межах окремого регіону. Концентрація відбувається на різних рівнях усупільнення виробництва. Кожен рівень включає сукупність одиниць концентрації, який є одиницею концентрації для наступного, вищого рівня. Відповідно до рівня здійснення розглядають такі одиниці концентрації, як структурний підрозділ (цех) підприємства, який не є самостійним господарюючим суб'єктом (одиниця концентрації – виробнича одиниця, тобто мінімально допустима виробнича потужність і чисельність персоналу для цього виду продукції); підприємство (одиниця концентрації – структурний підрозділ підприємства, цех); галузь (одиниця концентрації – підприємство); міжгалузєвий комплекс (одиниця концентрації – галузь, що входить до цього комплексу); народне господарство (одиниця концентрації – міжгалузєві комплекси та самостійні галузі). Процес концентрації по-різному відбувається в короткостроковому та довгостроковому періодах. Якщо на початку збільшення обсягів виробництва здійснюється за рахунок накопичення змінного капіталу, то подальший розвиток потребує залучення та розширення його постійної частини. Це дає змогу розділяти процеси

концентрації за часом [4, с. 225]. Результати розгляду та систематизації видів і форм концентрації наведено в табл. 2.

В економічній теорії, статистичній практиці та антимонопольному законодавстві промислово розвинених країн можна нарахувати більше двох десятків показників концентрації виробництва. В Україні появу інтересу до оцінювання рівня концентрації можна віднести до початку 90-х років, тобто періоду виникнення інституційних та організаційних умов формування конкурентного середовища на національному рівні (поява Закону України «Про захист економічної конкуренції», створення органів виконавчої влади, що забезпечують його дотримання, формування передумов державної конкурентної політики).

Під час оцінювання концентрації економіки використовуються як відносні, так і абсолютні показники. До відносних належать дольові показники (CR3, CR4, CR6, CR10, CR20, CR50, CR100) та індекси й коефіцієнти, а до абсолютних – середні розміри найбільших корпорацій (CZ10, CZ20).

У світовій практиці для оцінювання рівня концентрації та монополізації ринків широко використовуються такі показники:

1) коефіцієнти загального аналізу (коефіцієнт концентрації (CR) та індекс Херфіндаля-Хіршмана (HHI));

2) допоміжні показники концентрації (відносний коефіцієнт концентрації (K) та коефіцієнт Розенблюта (Холла Тайдмана) (HT));

3) специфічні коефіцієнти (коефіцієнт Лінда (L) та коефіцієнт Джині (G));

4) коефіцієнти, спрямовані на аналіз (нерівномірності розподілу впливу різних суб'єктів господарювання, розшарування ринку тощо) (коефіцієнт ентропії та коефіцієнт варіації).

Індекс концентрації (CR) призначений для відображення сукупної частки певної кількості компаній на ринку.

$$CR = \sum Y_i, i = 1, \dots, k,$$

де Y_i – розмір фірми (наприклад, ринкова частка); k – кількість фірм, для яких розраховується показник.

У кожній країні він розраховується для різної кількості ринкових суб'єктів. Світовий досвід антимонопольного регулювання свідчить про доцільність розрахунків коефіцієнта ринкової концентрації для 3, 4, 6, 8, 10, 25, 50 і навіть для 100 найбільших суб'єктів господарювання. У Франції та США цей показник розраховується для 4, 8, 20, 50 і 100 найбільших підприємств галузі; в Канаді, Німеччині, Великобританії – для 3, 6, 10, 20 найбільших підприємств. В Україні доцільність використання цього коефіцієнта обумовлена в законодавчо закріпленій ініціативі визначення монопольного або домінуючого становища підприємства на ринку, а саме у ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції», що передбачає встановлення граничних показників значення коефіцієнта концентрації, за яким однією з умов визначення монопольного (домінуючого) положення вважається становище суб'єктів господарювання, коли сукупна частка одного суб'єкта господарювання становить 35%; не більше трьох суб'єктів

Таблиця 2

Систематизація видів та форм концентрації

Ознака	Концентрація
1. За системою оцінки	1.1. Абсолютна; 1.2. відносна.
2. За об'єктом	2.1. За обсягом виробництва (випуск продукції, обсяг реалізації товарів і послуг); 2.2. за обсягом ресурсів (факторів виробництва); 2.3. за обсягом капіталу (інвестицій).
3. За формами організації виробництва	3.1. На основі спеціалізації; 3.2. на основі комбінунвання; 3.3. на основі диверсифікації.
4. За напрямом інтеграції	4.1. Горизонтальна; 4.2. вертикальна.
5. За типом розвитку	5.1. Екстенсивна; 5.2. інтенсивна.
6. За ступенем участі у суспільному розподілі праці	6.1. Галузева; 6.2. міжгалузева; 6.3. регіональна.
7. За рівнем здійснення (одиниці концентрації)	7.1. На рівні структурного підрозділу підприємства; 7.2. на рівні підприємства; 7.3. на рівні галузі; 7.4. на рівні міжгалузевого комплексу; 7.5. на рівні народного господарства.
8. За часом	8.1. В короткостроковому періоді; 8.2. в довгостроковому періоді.

Джерело: побудовано автором на основі [5]

господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, – 50%; сукупна частка не більше п'яти крупних суб'єктів господарювання – 70% [6, с. 78].

У 1982 році В. Шеферд досліджував рівень концентрації (конкуренції) економіки США. Відповідно до його аналізу станом на 1939, 1958 і 1980 роки всі американські ринки за чотирьохчастковим (CR4) коефіцієнтом концентрації розділились на чотири групи, такі як чиста монополія (CR4 ≈ 100%); домінуючі фірми (50% < CR4 < 90%); обмежена олігополія (CR4 > 60%); ефективна конкуренція (CR4 < 40%).

Перевага цього показника перед іншими полягає в тому, що він дуже простий під час розрахунків. Водночас застосування коефіцієнта ринкової концентрації має деякі недоліки, а саме не надає інформації про розмір суб'єктів господарювання, які залишилися за межею "ї"; не показує, як розподілилися частки між найбільшим суб'єктами господарювання цього ринку; не враховує різницю між тими ринками, де діє одне домінуюче підприємство, й тими, де діють три або кілька великих підприємств; не враховує частку ринку, що покривається за рахунок імпорту, та розраховується тільки для вітчизняних постачальників, хоча значна частина загального обсягу ринку може покриватися за рахунок імпорту; на практиці практично не може бути застосований до оцінювання регіональних і місцевих ринкових структур.

Позбутися цього недоліку дає змогу індекс Херфіндала-Хіршмана (ННІ).

$$ННІ = p_1^2 + p_2^2 + \dots + p_k^2, k = 1, 2, \dots, n,$$

де p_1 – частка ринку k -ї корпорації, виражена у відсотках.

Розрахунки, наведені в роботі М. Книша, показали, що безпечний щодо рівня монополізації ринок (ННІ < 1000) передбачає наявність 10 і більше конкуруючих фірм, причому частка найбільшої з них не може перевищувати 31%, двох найбільших – 44%, трьох – 54%, а чотирьох – 63%.

Недоліками ННІ є складність доступу до інформації про всі підприємства на ринку; розрахунок у разі великої кількості підприємств; надання більшої ваги показникам великих фірм, ніж дрібних, під час зведення в квадрат часток ринку; недостатність для характеристики ринку, тому що він нічого не говорить про те, яким є розмір фірм, що не потрапили у вибірку, а також про відносну величину цієї вибірки. Це викликає можливість

неточності під час його використання. За зміни числа фірм, що потрапили у вибірку, змінюються показники індексу концентрації.

Коефіцієнт відносної концентрації (К) характеризує співвідношення числа найбільших підприємств на ринку й частки товару, який вони контролюють.

$$K = \frac{25 + 3\beta}{\alpha},$$

де К – коефіцієнт відносної концентрації виробництва; β – частка найбільших підприємств у загальній сумі підприємств, %; α – частка продукції підприємств у загальному обсязі продукції, що випускається, %.

Вибір параметрів показника можна обґрунтувати таким чином: про вплив найбільших фірм на ринок можна говорити тоді, коли обсяг їх продажів становить принаймні 25% сукупного випуску. Цей показник вимірюється в абсолютних значеннях: при $K > 1$ концентрація відсутня, ринок є конкурентним; при $K < 1$ спостерігається високий ступінь концентрації на ринку, ринкова влада фірм велика. Недоліком є неможливість визначення впливу великих підприємств на малі.

Коефіцієнт Розенблюта (Холла-Тайдмана) (НТ) розраховується на основі співвідношення рангів фірм та їх ринкових часток (порядковий номер корпорації, отриманий на основі ранжування часток її ринку від максимуму до мінімуму). Найбільша фірма має ранг 1.

$$НТ = \frac{1}{2 \sum_{i=1}^n i \alpha_i - 1},$$

де i – номер учасника ринку; α_i – частка i -го учасника ринку в обігу; n – кількість учасників ринку.

За своєю дією цей показник схожий з індексом ННІ, проте до переваг індексу слід віднести можливість ранжувати фірми за ступенем значущості, що сприяє більш глибокому аналізу галузі. Недоліками є складність доступу до інформації про частку всіх підприємств на ринку; розрахунок у разі великої кількості підприємств; неврахування можливості змови.

Коефіцієнт Лінда (L) використовується для оцінювання відносної сили впливу провідних фірм ринку порівняно з іншими великими та дрібними фірмами. Недоліком є те, що коефіцієнт не оцінює концентрацію як таку, але дає змогу визначити можливі межі монопольних або олігопольних утворень.

Таблиця 3

Розрахунок показників

	CR	ННІ
I. Висококонцентрований	70% < CR < 100%	2000 < ННІ < 10000
II. Помірно концентрований	45% < CR < 70%	1000 < ННІ < 2000
III. Низько концентрований	CR < 45%	ННІ < 1000

$$L = \frac{n}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n Q_i,$$

де n – кількість великих підприємств (не менше двох), Q_i – відношення середньої частки i -го підприємства до частки $(n - i)$ підприємств.

Коефіцієнт Джині (G) дає змогу визначити нерівність розподілу часток ринку серед підприємств.

$$G = \left(\frac{1}{n}\right) \times \sum |(i-1)A_i - iA_i|, i = 1, \dots, n,$$

де A_i – нагромаджене (кумулятивне) значення часток найбільших підприємств ринку, n – загальна кількість підприємств, що реалізують цю продукцію.

Попередньо необхідно ранжувати всі суб'єкти ринку від малого до великого за критерієм частки ринкових продажів. Коефіцієнт приймає значення в інтервалі від 0 до 1. Чим він вище, тим більше нерівномірність розподілу ринкових часток між продавцями, отже, вище концентрація на ринку. Недоліками є складність доступу до інформації про всі підприємства на ринку; неможливість розрахунку в разі великої кількості підприємств.

Графічною інтерпретацією індексу Джині є крива Лоренца. Вона показує, яка частина загального обсягу випуску приходить на частку певної частини підприємств, які залежно від своїх розмірів розподіляються по різних групах. Чим ближче крива Лоренца до кривої рівного розподілу, тим більш рівномірним є розподіл виручки, тим менше концентрація. Недоліком є залежність від випадково вибраного масштабу.

Коефіцієнт ентропії (E) є середньою часткою підприємств, що діють на ринку, зваженою за натуральним логарифмом її зворотної величини.

$$E = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n S_i \ln \frac{1}{S_i},$$

де S_i – частка продаж i -ї фірми на товарному ринку; n – кількість фірм, що діють на ринку.

Всі попередні індекси вимірюють безпосередньо концентрацію, тільки побічно – конкуренцію на ринку. Конкуренція характеризується «безладним» рухом фірм, тобто ринковою ентропією, а концентрація означає, що на ринку переважає певний порядок, встановлений великими фірмами, тому для прямого виміру ступеня конкуренції можуть застосовуватися показники ентропії як запобіжна невпорядкованість на ринку. Чим більше показник абсолютної ентропії, тим вище ступінь конкуренції на ринку.

Для порівняння ринків з різним числом фірм використовують показник відносної ентропії, в розрахунку якого застосовують ідею про найбільшу величину ентропії на ринку. Складність дослідження пов'язана з часовими межами.

Коефіцієнт варіації (δ) характеризує можливе ринкове домінування підприємств через нерівність

їх розмірів та визначається як відхилення ринкових часток всіх підприємств на ринку. Недоліком є те, що він не оцінює конкурентне середовище загалом.

$$\delta = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\ln S_i - \ln S)^2,$$

де S_i – частка фірми на ринку; S – середня частка ринку, що дорівнює $1/n$; n – число фірм на ринку.

Існують показники концентрації, які вимагають більшого масиву даних і застосування яких є доцільним в разі виникнення підозр антимонопольних органів щодо учасників ринку в порушенні антимонопольного законодавства, можливих зловживань домінуючим становищем на ринку. Ці коефіцієнти мають більш точний характер, вони спрямовані на аналіз конкретних підприємств, їх діяльності та можливості впливати на ринок і конкурентів (табл. 4).

У багатьох розвинених країнах на основі цих показників проводиться моніторинг процесів концентрації в промисловості як в розрізі галузей і підгалузей, так і за основними товарними групами продукції задля контролю за конкуренцією та запобігання монополізації ринків.

В Україні система моніторингу процесів концентрації розвинена недостатньо. В країні практично не використовуються сучасні методики обчислення концентрації, а розрахунок окремих показників ускладнений через відсутність інформації на вітчизняних ринках, що спотворює реальну ситуацію, яка існує на них. Також ситуацію погіршують неоднорідна структура ринкового середовища, непрозорість інформації про ситуацію на ринках, високий ступінь закритості багатьох з них щодо можливості входу на ринок тощо [8, с. 189].

Висновки з проведеного дослідження. Методи оцінювання рівня концентрації та монополізації є невід'ємною складовою частиною державної антимонопольної політики. Методи дають змогу не лише оцінити ситуацію, що складається на певному ринку в даний період часу, але й визначити подальшу кооперацію товаровиробників, можливі потенційні зловживання монополієм або домінантним положенням на ринку.

Коефіцієнти, через які проводиться аналіз концентрації та монополізації ринку, досить різноманітні, тому дають змогу оцінити ринки з різних сторін. Саме це зумовлює необхідність використання різних методів оцінювання за різних умов, що дасть можливість більш чітко аналізувати ринки і, як наслідок, впливати на них відповідно до ситуації, що складається на кожному окремому ринку.

Таким чином, методи аналізу ринку щодо монополізації та концентрації дають змогу не лише оцінити ринки, але й запропонувати подальше регулювання як конкурентної ситуації, так і загальної економічної ситуації на ринку. Методи оцінювання концентрації та монополізації ринку необхідно

Показники ринкової влади фірм

Коефіцієнт	Формула	Пояснення	Результат
Коефіцієнт Бейна	$KB = \frac{BP - NP}{VK}$	БП – бухгалтерський прибуток; НП – нормальний прибуток; ВК – власний капітал фірми.	Якщо норма прибутку на конкурентному ринку перевищує нормальну (конкурентну) норму, то це означає, що або цьому виду інвестування надається перевага, або ринок не є вільно конкурентним.
Коефіцієнт Тобіна	$g = \frac{P}{C}$	P – ринкова (зовнішня) вартість активів підприємства; C – внутрішня (відновлювальна) вартість активів підприємства.	Якщо $P > C$, тобто $g > 1$, то це означає, що підприємство одержало позитивний економічний прибуток або очікує на нього.
Індекс Лернера	$L = \frac{P - MC}{P}$	P – ринкова ціна; MC – граничні витрати виробництва товару.	Чим більше ціна реалізації фірми відхиляється від конкурентних норм, тим вище коефіцієнт Лернера.
Індекс Паландреу	$C = I_j \frac{\Delta Q_{di}}{\Delta P_j} \cdot \frac{P_j}{Q_{di}}$	Q_{di} – обсяг попиту на товар фірми, що має монопольну владу; P_j – ціна конкурентів; I_j – коефіцієнт обмеженості потужностей конкурентів, що вимірюється як відношення потенційного підвищення випуску до зростання попиту на їх товар, що викликано зниженням ціни.	Показує, на скільки відсотків зміниться обсяг продажів фірми під час зміни ціни конкуренту на 1 відсоток.

Джерело: побудовано автором на основі [7]

використовувати як потужний інструмент регулювання та розвитку економіки загалом.

Напрями подальших досліджень полягають в обґрунтуванні використання різних інструментів оцінювання рівня концентрації та монополізації економіки на різних ринках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кочетигова Т. Концентрація в економіці: теоретичні аспекти. *Бізнес-Інформ*. 2016. № 12. С. 305–312.
2. Артеменко І. Теоретико-методичні основи концентрації виробництва на підприємствах агропромислового комплексу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2016. № 1 (29). С. 23–28.
3. Филюк В. Базові чинники концентрації ринків. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2013. № 10 (151). С. 109–112.
4. Даниліна С. Система показників концентрації економіки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. № 39. С. 224–230.
5. Власова Н., Ковінько О. Сутність та систематизація форм і видів концентрації. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2012. № 1 (15). Ч. 1. С. 244–250.
6. Малікова І. Оцінка концентрації страхового ринку України, її зв'язок з процесами монополізації та конкуренції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. Вип. 23. Ч. 3. С. 76–79.
7. Кирилюк А. Методика оцінки рівня концентрації та монополізації економіки. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 66–72.
8. Бакалінська О. Правові та економічні проблеми встановлення порогових показників економічної концентрації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 4 (1). С. 187–193.

REFERENCES:

1. Kochetigova T. (2016) Koncentraciya v ekonomici: teoretichni aspekti' [Concentration in Economics: Theoretical Aspects]. *Business-Inform*, no. 12, pp. 305–312.
2. Artemenko I. (2016) Teoretiko-metodychni osnovy' koncentraciyi vy'robny'ctva na pidpr'yemstvax agropromy'slovogo kompleksu [Theoretical and methodological bases of concentration of production at the enterprises of agro-industrial complex]. *Scientific notes of the Ostroh Academy National University. Economy series*, no. 1 (29), pp. 23–28.
3. Filyuk V. (2013) Bazovi chy'nny'ky' koncentraciyi ry'nku [Basic factors of market concentration]. *Bulletin of KNU them. T. Shevchenko*, no. 10 (151), pp. 109–112.
4. Danilyna S. (2010) Sy'stema pokazny'kiv koncentraciyi ekonomiky' [The system of indicators of concentration of economy]. *Bulletin of socio-economic research*, no. 39, pp. 224–230.
5. Vlasova N., Kovinko O. (2012) Sutnist' ta sy'stematy'zaciya form i vy'div koncentraciyi [The essence and systematization of forms and types of concentration]. *Economic Strategy and Prospects for Trade and Services Development*, vol. 1, no. 1 (15), pp. 244–250.
6. Malikova I. (2017) Ocinka koncentraciyi strahovogo ry'nku Ukrainy, yiyi zv'yazok z procesamy' monopolizaciyi ta konkurenciyi [Assessment of the concentration of the Ukrainian insurance market, its relationship with the processes of monopolization and competition]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"*, vol. 23, part 3, pp. 76–79.
7. Kirilyuk A. (2016) Metody'ka ocinky' rivnya koncentraciyi ta monopolizaciyi ekonomiky' [Methods of estimating the level of concentration and monopolization of economy]. *Economy and society*, no. 3, pp. 66–72.
8. Bakalinskaya O. (2015) Pravovi ta ekonomichni problemy' vstanovlennya porogovy'x pokazny'kiv ekonomichnoyi koncentraciyi [Legal and economic problems of establishment of thresholds of economic concentration]. *Bulletin of Zaporizhzhya National University*, no. 4 (1), pp. 187–193.